

Towards One Expressive Possibility of Feminine Gender in Laz

Merab Chukhua* and Nato Akhalaia**

*Arnold Chikobava Institute of Linguistics, Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Tbilisi, Georgia

**Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Tbilisi, Georgia

(Presented by Academy Member Vazha Shengelia)

In general, there is no morphological category of grammatical gender in Kartvelian languages. In these languages, the gender of living beings is expressed only lexically, by means of special nouns: mother / father, woman / man, wife / husband, daughter-in-law / son-in-law, girl / boy ..., cow / bull, female / male carnivore, hen / rooster ..., i.e. in the Paleo-Caucasian languages, the nouns of animate beings were divided into two groups: human ~ non-human. However, unlike other Kartvelian subsystems, the problem of morphological expression (differentiation) of the female gender seems actual for Laz. It is known that throughout Kartvelian the real gender of living beings is expressed lexically, by means of special nouns in a well-known composite: Sv. di-mtil-i / mu-mtil, Megr. dia-ntil-i / mua-ntil-i, Geo. deda-mtil-I / mama-mtil-i “mother in-law / father-in-law”. In contrast to Georgian-Megrelian-Svan in the same case only Laz can distinct the female gender in a special way (by means of the suffix -e), cf. Laz. mtir-e “mother-in-law” ~ mtir-i “father-in-law”. As it is obvious, a suffix -e was assigned to distinguish female gender or rather, female gender was expressed with the help of one of the two formants (-i, -e) of nominative case (in this case by means of -e – mtir-e “mother-in-law”). And this is not the only case to express female gender in Laz. A similar correlation of expressing the female gender is evident in another lexical pair: noyame/noya “bridegroom” and noyam-isa “bride”. In ethnic nouns the use of the suffix -isa as a female gender marker has a wide range in Laz. As it turns out, today -isa is the finally developed and valid suffix. We believe that the formation of the suffix -isa as a feminine gender marker took place on the Laz ground, the impetus for which should have been the surrounding (gender distinctive) languages. The issue needs further investigation. The problem cannot be explained from the areal linguistic positions. © 2021 Bull. Georg. Natl. Acad. Sci.

Gender, Laz, Kartvelian languages

There is no morphological category of grammatical gender in Kartvelian languages. In these languages, real gender of living creature is expressed lexically, by means of special words: mother/father, woman/man, wife/husband, bri-de / bride-groom, son / brother-in-law / daughter / sis-ter-in-law, girl

/ boy..., cow / bull, male / female, pu-llet // young cockerel, sow(pig) / wild boar, breeding ewe / ram (male sheep)... It is a well-known fact that the words of animate creatures are divided into two groups in the Paleo-Caucasian languages: human-being and non-human being. To the words of the

first group is put the question word – who? and to the second one – what? There are rare cases when a question word what? is put to human-being. For example: in all Kartvelian subsystems, when woman gives birth they usually question: Geo. *ra daibada/eqola?*, Zan - *muk ašu/muk dibadu?*, Sv. *mai axtavan?* “What was born?”. This is only because a child is still not considered a member of the human (intelligent) class in the whole Caucasian reality due to its age and, in general, social inferiority. Unlike the Indo-European languages, the grammatical gender category isn't familiar for the morphological structure of the Iberian-Caucasian languages. The named languages do not manifest the well-known opposition: living~non-living, male ~ female ~ medium. Thus, we can once again repeat the recognized provision that the main linguistic classification of the surrounding world – *man ~ object* - was historically characteristic of the Iberian-Caucasian languages. In terms of topicality, this division can be attributed to the prehistoric differentiation of Indo-European languages – *living ~ non-living*.

Terminological distinction between *grammatical class* and *gender* is a well-known fact in the history of the study of the North Caucasus languages. Even Anton Schiefner, a prominent scholar of Caucasian languages used *grammatical gender* as the equivalent of *grammatical class* in his studies (the term *grammatical class* is unknown to him); He also pointed out the existence of four classes in the Tsova-Tush language (Batsb). The author discussed in detail the grammatical “gender” category, and made noteworthy conclusion: classifiers in nouns are rare, and in verbs and adjectives-frequent; Thus, the linguistic fact was then correctly separated and described [1:81]. Ivane Javakhishvili uses the *grammatical gender category* as a term in his fundamental monograph [2]. In-depth etymological analysis of a number of Kartvelian nouns is presented here; As a result, fossilized prefixes have emerged – formants of grammatical “gender categories” which merged a

root. There are three such markers for Kartvelian languages: of masc. gen. *v-(v-ac-i* “billy-goat”), femin. gen. *n-(n-ezv-i* “breeding sow/ewe/nanny goat”), mid. gen. *b-(b-avšv-i* < **b-ašv-i*, cf. *šv-* “giving birth” verb). For the first time in the investigation history of Iberian-Caucasian languages just the foreign linguists instead of *gender* used *grammatical class category* as factually existing terminology that is related to A.Dirr [3: 91-102].

Relevant terminology was later specified and developed in Arn. Chikobava's fundamental works, in which a *grammatical class category* was distinguished in many parts of speech [4-7].

Despite the grammatical category of gender is not distinguished in Georgian-Kartvelian either today or historically, Nicholas Marr supposed the function of the suffix *-al* as the suffix of the feminine gender in archaic Georgian. The assumption was based on the erroneous theory of the kinship of Kartvelian languages with Semitic ones (resp. Arabic) [8:9]. In general, a number of attempts to express grammatical gender artificially are attested in the history of the Georgian literary language, which is especially actual for the representatives of the Petritsoni School of translation, for whom such approach (gender segregation) was dictated by the need to maintain thoroughly authenticity of foreign text. In their view, if the language of translation has no possibility to express the original grammatical content (gender), then a translator must borrow from original language. As Korneli Danelia, who studied mentioned issue in Georgian, wrote: „*Such suffixes like -a and -id (cf. qrm-id-i “young boy/girl”, çabuğ-id-i “young man”, titoeul-id-i each and every”...)* have even been borrowed from Greek” [9: 94-109]. Obviously, the artificial forms of *ufal-a* type (*meŋea* “king”, *moxucebula* “old man”, *çinaşçarmetqvela* “prophet”, *igia* “that is”, *ninvela* “adolescent”, *usuara* “young boy”...) were also attested in Saba's dictionary, which, according to Akaki Shanidze, is included in the dictionary as a fixed (documentary) fact in the language, as

Sulkhan-Saba used the Biblical texts edited by Ellinophiles [10].

Later, in the Georgian grammar of Anton Catholicos, four types of gender were distinguished. Feminine barbarisms with **-a** suffixe (*ymerta* “god”, *Kartvela* “georgian”, *mepa* “king”, *br3ena* “wise”...) were used by famous public figures of 18-19th centuries: David Rector, Ioane Batonishvili, Marie Brosset... Moreover, authoritative writers (Rapiel Eristavi, Grigol Orbeliani) have already used *Kartvela* and *mepa* barbarisms in their works to distinguish the feminine gender, but, as K. Danelia rightly pointed out, despite “...the conscious attempt of the high authorities, literary Georgian did not accept what was unfamiliar and incompatible for the natural structure of living, spoken Georgian” [9:107].

And still, for Laz idioms, the problem of morphological expression of feminine gender seems to be topical. While in the whole Kartvelian, the real gender of living beings is expressed lexically, by means of special words in the well-known compound words: Sv. *di-mtil* / *mu-mtil*, Megr. *dia-ntil-i* / *mua-ntil-i*, Geo. *deda-mtil-i* / *mama-mtil-i* “mother-in-law/father-in-law”. As it is obvious, unlike Georgian-Megrelian-Svan, only Laz can distinguish the feminine gender by a special rule (by means of the suffix **-e**), cf. Laz. *mtir-e* “mother-in-law” ~ *mtir-i* “father-in-law”. As it is clear, to add *mother* (*nana*) and *father* (*muma*, *baba*) is not relevant for Laz, since to express feminine gender is assigned to the suffix **-e**, or more precisely, of the two formats of the nominal case (**-i**, **-e**) the feminine gender is expressed by means of one formant (in this case **-e** - *mtir-e* “mother-in-law”). And this is not the only case to express feminine gender in Laz. Additionally, the feminine gender in Laz is morphologically realized by a special suffix **-isa**. I have in mind the available (numerous) material.

I consider allomorphs *nokter-isa* // *nokte-isa* “two wives for each other” in Laz to be such material. Originally this word is of participle

nature, cf. *o-ktir-u* “shifting/changing” ~ *no-ktir-i* “replacement/substitute”. Geo. *cvl-a* ~ *na-cval-i* can be brought as its obvious typological parallel. But Laz differentiates (or tries to) the feminine gender, and the linguistic subsystem uses the suffix **-isa** with this function. The suffix is added to the *no-ktir-i* “replacement/substitute” participle and derivates a new lexical unit for the feminine gender; In other words, in the word *nokter-isa* **isa** is the grammatical unit, by means of what the morphological distinction of the feminine gender is expressed in Laz. By the way, more specificization of semantic distinction is a characteristic trend for Laz, which is evident in the (kindred) vocabulary of the same type, cf. *exale-epe* “brothers' wives for each other”, for which the need for differentiation is not attested (realized) in Georgian-Megrelian-Svan.

Similar correlation of differentiation of feminine gender is evident in another lexical pair: (*noyame/noya*) “fiancé, bride-groom, husband” (“*haçi he bozo mendaxtu noyame muşişe*” – „Now the girl has gone to her fiancé [11:118]; „*konkšiš oxoržak uçu-ki: noyame-čkimi mis idu?*” – “The neighbor's wife told where her fiancé had gone” (12:202); “*bozoşi noyame komoxtu bozoša janişe*” – “A girl's fiancé came (next) to the girl” (13:75); „*haço, ar žur-sum çana orine, naço do noya muşi moxtes*” – „About two or three yeats ago Nato and his husband came here: (New Text. material, Vica, 2017) and *noyam-isa* ‘bride, fiancée’ (“*noyamisa perde monçku*” – “Sb brought a bride” (11:3); „*noyamisas vaanžiu*” – “A bride didn't sleep” (12:274); *anžak noyamisa na dod-giças zamanis çoçi ziumte*” – “At the wedding a bride saw her husband” (New Text. Mate-rial, Vica, 2017).

In ethnic nouns, the use of the suffix **-isa** as a feminine gender marker has a wide scope in Laz; As it turns out, today **-isa** is ultimately developed and active suffix that is evident in the following oppositions below:

1. **turk-i** “Turkish man” ~ **turk-isa** “Turkish woman; bride; fiancée”

(1) “*ḡata turki aḡeriša niṭu*” – “All Turkish men went to the army”;

(2) “*oḡayis (oxoris) turkisak mtelis ti doḡoropinu*” – “Bride made everyone in the family love her” (New Text. Material, Hopa, 2016);

(3) “*ḡai oḡiluša turki do turkisape komoxtej*” – “Turkish men and Turkish women came to pick tea (New Text. Material, Artashen, 2017);

2. **arap-i** “Arab man” ~ **arap-isa** “Arab woman; bride; fiancée”

(4) “*mzoya piḡis arabik sigara meṭḡoḡu*” – “Arab man dropped a cigar on the beach (New Text. Material, Sarpi, 2017);

(5) “*Hasani muši arabisa ḡala libaniša mendatḡu*” – “Hassan traveled to Lebanon with his Arab wife” (New Text. Material, Hopa, 2016);

3. **hemšin-i** “Hamshinian man” ~ **hemšin-isa** “Hamshinian woman; bride; fiancée”

(6) “*hemšini kiois lazepete(r)i skiduṭes*” – “Hamshinian men lived in the village like Laz men” (New Text. Material, Hopa, 2017);

(7) “*hemšinisas uḡa mskva tolepe uḡuṭu*” – “Hamshinian bride had beautiful black eyes” (New Text. Material, Hopa, 2017);

4. **rus-i** “Russian man” ~ **rus-isa** “Russian woman; bride; fiancée”

(8) “*em zamanis goliktu rusi*” – “At that moment, the Russian man turned around” (New Text. Material, Sarpi, 2016);

(9) “*rusisak mteli se(r)is var unḡirun*” – “The Russian wife did not sleep all night” (New Text. Material, Sarpi, 2016);

(10) “*rusisa nusa komijonurtej eveli*” – “We had a Russian daughter/sister-in-law in the old days” (New Text. Material, Vija, 2017);

5. **sumex-i** “Armenian man” ~ **sumex-isa** “Armenian woman; bride; fiancée”...

(11) “*iani muši ḡala na sumexi iludḡiṭu ḡiga (r) a šuṭu*” – “An Armenian man was standing next to him, smoking a cigarette” (New Text. Material, Hopa, 2017);

(12) “*sumexisak leṭas gontxe (r) i ḡoḡi koḡiruši omgarinu kogioḡḡu*” – “The Armenian woman saw

the faleen belt and started crying” (New Text. Material, Hopa, 2016).

It should be noted that in Artashenian discourse the suffix **-isa** is added to the suffix **-ur** of origin, cf.

(13) “*viḡuri nusa orṭu*), himuešni **viḡurisa** iuṭṭej” – “She was a Vitselian daughter-in-law, they used to say about her **Vitsurian** (New Text. Material, Artashen 2017).

Also, the male doctor “*doxtur*” and female one, daughter/sister-in-law is distinguished according to Artashenian discourse (New Text. Material, Artashen 2017).

What is the origin of the suffix **-isa** in Laz?

In response, of course, we all recall the possibility of Greek influence on Laz, since Laz-Greek language contacts lasted for millennia. In addition, Greek distinguishes three types of gender – feminine, masculine, medium; However, such a feminine gender formant **[-isa]** is not attested in this language and, obviously, what is not and has not been in Greek it could not have become a borrowing source for Laz. No one can talk about the influence of Armenian, since in Armenian the grammatical expression of gender was restricted in the early period, and the feminine gender marker was basically **-i** (Hr. Acharian, E. Tumanian). One can bring Turkish, as well, but the morphological expression of grammatical gender is unnatural for this language. I do not see any other possibility, and thus I believe that the formation of the suffix **-isa** as a feminine gender marker took place on the Laz ground, the impetus for which should have been the surrounding (gender distinctive) languages. The issue needs further investigation. The problem cannot be explained from the areal linguistic positions.

The article was prepared and published with the financial support of Shota Rustaveli Georgian National Science Foundation [HE - 18-1344].

ენათმეცნიერება

მდედრობითი სქესის გამოხატვის ერთი შესაძლებლობისათვის ლაზურში

მ. ჩუხუა* და ნ. ახალაია**

*ივანე ჯავახიშვილის სახ. თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, არნ. ჩიქოვას სახელობის ენათმეცნიერების ინსტიტუტი, თბილისი, საქართველო

**ივანე ჯავახიშვილის სახ. თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, თბილისი, საქართველო

(წარმოდგენილია აკადემიის წევრის ვ. შენგელიას მიერ)

ქართველურ ენებში გრამატიკული სქესის მორფოლოგიური კატეგორია არ არსებობს. ჩვენს ენებში მხოლოდ და მხოლოდ ლექსიკურად, საგანგებო სახელებით გამოიხატება ცოცხალ არსებათა რეალური სქესი: დედა/მამა, ქალი/კაცი, ცოლი/ქმარი, რძალი/სიმე, გოგო/ზიჭი... ფური/ხარი, მუ/ხვადი, ვარია/ყვინჩილი//ა, ქუბი/ეშვი, დედალი/მამალი, ნერბი/ვერბი... ჩვენი დაკვირვებით, ლაზური იდიომისათვის მდედრობითი სქესის მორფოლოგიური გამოხატვის (გარჩევის) პრობლემა აქტუალური ჩანს. მაშინ, როდესაც მთელს ქართველურში ლექსიკურად, საგანგებო სახელებით არის გამოხატული ცოცხალ არსებათა რეალური სქესი საყოველთაოდ ცნობილ კომპოზიტში: სვან. დი-მთილ (di-mtil-i)/მუ-მთილ (mu-mtil), მეგრ. დია-ნთილ-ი (dia-ntil-i)/მუა-ნთილ-ი (mua-ntil-i), ქართ. დედა-მთილ-ი (deda-mtil-i)/მამა-მთილ-ი (mama-mtil-i), განსხვავებით ქართულ-მეგრულ-სვანურისაგან, მხოლოდ ლაზური ახერხებს გაარჩოს სპეციალური წესით (-ე სუფიქსის წყალობით) მდედრობითი სქესი, შდრ. ლაზ. მთირ-ე (mtir-e) „დედამთილი“ ~ მთირ-ი (mtir-i) „მამამთილი, სიმამრი“. როგორც ვხედავთ, დედისა (ნანა) და მამის (მუმა, ბაბა) დამატება/მოხმობა ლაზურისთვის არ არის რელევანტური, ვინაიდან აქ მდედრობითი სქესის გარჩევა დაეკისრა -ე სუფიქსს, უფრო სწორად რომ ვთქვათ, სახელობითი ბრუნვის ორი ფორმანტიდან (-ი, -ე) ერთის (ამ შემთხვევაში -ე-ს - მთირ-ე „დედამთილი“) დახმარებით გამოიხატა მდედრობითი სქესი და ეს არ არის ერთადერთი შემთხვევა მდედრობითი სქესის გარჩევისა ლაზურში. სხვაგან, ასევე სპეციალური -ისა სუფიქსით მორფოლოგიურადაა რეალიზებული მდედრობითი სქესი ლაზურში. მხედველობაში გვაქვს მეტად ხელშესახები მასალა (თანაც რამდენიმე). ასეთად მივიჩნევთ ნოქთერ-ისა (nokter-isa) // ნოქთე-ისა (nokte-isa) „ორი ცოლი ერთმანეთისათვის“ ალომორფებს ლაზურში. წარმოშობით ეს სიტყვა მიმდებარებს, შდრ. ო-ქთირ-უ (o-ktir-u) „ცვლა“ ~ ნო-ქთერ-ი (no-ktir-i) „ნაცვალი“. მის აშკარა ტიპოლოგიურ პარალელად მოსახმობია ქართ. ცვლა-ა (cvla) ~ ნა-ცვალ-ი (na-cval-i). მაგრამ ლაზური არჩევს (ან ცდილობს გაარჩოს) მდედრობით სქესს და ამიტომაც ენობრივი ქვესისტემა აქ გამოიყენებს ამ ფუნქციით უკვე დატვირთულ -ისა (-isa) სუფიქსს, რომელიც დაერთვის ნო-ქთერ-ი (no-ktir-i) „ნაცვალი“ მიმდებარებს და აწარმოებს კიდევ მდედრობითი სქესის ახალ ლექსიკურ ერთეულს; ანუ ნოქთერ-ისა (nokter-isa) სიტყვაში -ისა (-isa) არის სწორედ ის

გრამატიკული ერთეული, რომლის დართვის წყალობით ლაზურში მიიღწევა მდედრობითი სქესის მორფოლოგიური გარჩევა. სხვათა შორის, სემანტიკური გარჩევის მეტი კონკრეტიზაცია დამახასიათებელი ტენდენციაა ლაზურისათვის, რაც ამავე რიგის (ნათესაობის) ლექსიკაში ხელშესახები ჩანს, შდრ. ექსალე-ეფე (eksale-epe) „მშობის ცოლები ერთმანეთის მიმართ“, რისთვისაც დიფერენციაციის აუცილებლობა არ არის დამოწმებული (რეალიზებული) ქართულ-მეგრულ-სვანურში. მდედრობითი სქესის გარჩევის მსგავსი კორელაცია თვალსაჩინოა კიდევ ერთ ლექსიკურ წყვილში: ნოლამე/ნოლა (noyame/noya) „საქმრო, ნეფე, ქმარი“-ნოლამ-ისა (noyam-isa) „დედოფალი, საპატარძლო, საცოლე“. ეთნიკურ სახელებში -ისა (-isa) სუფიქსის მდედრობითი სქესის მარკერად გამოყენებას ფართო არეალი აქვს ლაზურში; როგორც ირკვევა, დღეს -ისა (-isa) საბოლოოდ ჩამოყალიბებული და მოქმედი სუფიქსია, რასაც საჩინოს ხდის ქვემოთ მოხმობილი შეპირისპირებები, რაც დასტურდება ცოცხალ ლაზურ მეტყველებაში: თურქი (turk-i) „თურქი მამაკაცი“ ~ თურქ-ისა (turk-isa) „თურქი დედაკაცი; პატარძალი; საცოლე“. არაბ-ი (arap-i) „არაბი მამაკაცი“ ~ არაბ-ისა (arap-isa) „არაბი დედაკაცი; პატარძალი; საცოლე“. ჰემშინ-ი (hemšin-i) „ჰემშინი მამაკაცი“ ~ ჰემშინ-ისა (hemšin-isa) „ჰემშინი დედაკაცი; პატარძალი; საცოლე“. რუს-ი (rus-i) „რუსი მამაკაცი“ ~ რუს-ისა (rus-isa) „რუსი დედაკაცი; პატარძალი; საცოლე“. სუმეხ-ი (sumex-i) „სომეხი მამაკაცი“ ~ სუმეხ-ისა (sumex-isa) „სომეხი დედაკაცი; პატარძალი; საცოლე“... აღსანიშნავია, რომ არტაშენის მეტყველებაში -ისა (-isa) სუფიქსი ერთვის წარმომავლობის -ურ სუფიქსსაც, შდრ.:

„ვიწური ნუსა ორტუ, ჰიმუშენი ვიწურისა იტურტე: (viçuri nusa ortu), himuešni viçuri sa iurtej - ვიწელი რძალი იყო, მაგაზე ვიწურისას ამბობდნენ. ასევე არტაშენული მეტყველების მიხედვით გაირჩევა ექიმი მამაკაცი „დოხტურ-ი“ (doxtur-i) და ექიმი ქალი, რძალი – „დოხტურ-ისა“ (doxturisa).

REFERENCES

1. Schiefner A. (1856) Versuch über die Tusch-Sprache oder Khistische Mundart in Thuschetien; St. Petersburg, Mémoires de l'Académie Imper. des Sciences de St.-Petersbourg, VIIe série, v. IX.
2. Javakishvili Iv. (1937) The original nature and kinship of the Georgian and Caucasian languages (Introduction to the History of the Georgian Nation. Book II). Tbilisi.
3. Dirr A.M. (1907) On classes (genders) in the Caucasian languages; SMOMPK, no. 37, Dept. III. Tiflis (in Russian).
4. Chikobava Arn. (1938) Chan-Megrelian-Georgian Comparative Dictionary. Tbilisi (in Georgian).
5. Chikobava Arn. (1942) The ancient structure of the root of the nominal in Kartvelian languages. Tbilisi (in Georgian).
6. Chikobava Arn. (1979) Introduction to Iberian-Caucasian Linguistics. Tbilisi (in Georgian).
7. Chikobava Arn. (2012) Works VII. Tbilisi (in Georgian).
8. Marr N. (1925) Grammatika drevneliteraturnogo gruzinskogo iazika. Leningrad (in Russian).
9. Danelia K. (1998) Excerpts from the history of the Georgian literary language. I. [Collection of author's published works]. Tbilisi (in Georgian).
10. Shanidze Ak. (1959) Sulkhan-Saba Orbeliani as a lexicographer: *Mnatobi*, #19.
11. Zhgenti S. (1938) Chan texts, Tbilisi (in Georgian).
12. Kartozia G. (1972) Laz texts, Tbilisi (in Georgian).
13. Kipshidze I. (1939) Chan texts, Tbilisi (in Georgian).

Received October, 2020